

**MODERNIZAM I AVANGARDA U JUGOSLOVENSKOM
KONTEKSTU**

(Biljana Andonovska, Tomislav Brlek, Adrijana Vidić (ur.) *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Institut za književnost i umetnost, 2021)

Tijana Matijević

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

**MODERNISM AND AVANT-GARDE IN THE YUGOSLAV
CONTEXT**

(Biljana Andonovska, Tomislav Brlek, Adrijana Vidić (ur.) *Modernism And Avant-Garde In The Yugoslav Context*. Institute for Literature and Arts, 2021)

Tijana Matijević

Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

Projekat *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu* Instituta za književnost i umetnost u Beogradu i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pokazuje, s jedne strane, očigledne istraživačke potencijale jugoslovenskog perioda u književnosti i kulturi, a sa druge prednost (možda u zadnjih trideset godina manje očiglednu) ovakvih, kako su sami autori i autorke formulisali, kolektivnih poduhvata nastalih u bilateralnoj saradnji, što je zapravo savremena inačica jugoslovenske saradnje. Vezu između modernizma, avangarde i Jugoslavije uredništvo prvog istoimenog zbornika ovog projekta ispitalo je kroz ključni uticaj ovih, uslovno rečeno, stilskih formacija na ideološke i kulturološke temelje prve i druge Jugoslavije. Nemogućnost zatvaranja pojmova modernizma i avangarde u konačne terminološke okvire je za ove koncepte konstitutivna, zbog čega ih autorke i autori i određuju kao „termine indikatore“, da bi zatim upravo sa tih pozicija aktuelizovali jugoslovenske književne i književno-naučne tekstove. Tako je teorijska postavka ovog projekta i njegove prve

kolektivne monografije i osmišljena kroz *raspakivanje* kanonskih književno-istorijskih pojmova, nakon čega se prošlost koja se činila dobro poznatom pojavila kao mesto koje smo tek počeli da otkrivamo i razumemo. Ono što je pritom odlučujuće je da su se istraživačice i istraživači otvoreno opredelili za naučni pristup koji prevazilazi vladajuće formalističko-identitetske interpretacije, za analizu u kojoj se umetnost i kultura, pa samim tim i naučno istraživanje, procesi i rezultati koje ono produkuje, ne mogu uzimati odvojeno od društvenog konteksta i njegovih ideoloških matrica. U zborniku je ovakvom postavkom koncipirana platforma novih postjugoslovenskih materijalističkih književnih studija, koje bi se teorijski mogle smestiti u prostor koji su za nauku o književnosti otvorili novi istorizam i kulturni materijalizam, a za neke tekstove i istorijski materijalizam, odnosno marksistička književna kritika.

Zahvaljujući ovakvim analitičkim polazištima, iz tekstova je moguće iščitati i neeksplicirane teorijske postavke, kao i činjenicu da su i same umetničke i teorijske prakse, odnosno književno polje na koje se na različite načine u zborniku referiše bili oblikovani i uslovljeni specifično jugoslovenskim kontekstom i jugoslovenskom idejom zajednice i kulture. Prilozi u zborniku organizovani su hronološki, prateći liniju od pre- do postjugoslovenskog perioda koja zapravo pokazuje relevantnost kulture i književnosti u artikulaciji jugoslovenske ideje. Opisan je istorijski luk od razvoja avangardizma pre Prvog svetskog rata i njegove upisanosti u nadnacionalnu i revolucionarnu ideju jugoslovenstva, pa sve do raspada jugoslovenske zajednice, aktualizovanog kroz pokušaje jugoslovenskih književnih teoretičara da osmisle jednu takođe nadnacionalnu koncepciju jugoslovenske literature. Tako zbornik predstavlja i dijahronijski pregled jugoslovenskih protivrečnosti, uspeha i neuspeha ugrađenih u istoriju i kulturu Jugoslavije, ali i njene učinke i potencijale, koje je, očigledno, i dalje moguće ne samo istraživati i istorizovati, već upravo preko te istorizacije (kako je o tome pisao Fredrik Džejmson) aktuelizovati kao kulturalne i društvene činjenice naše sadašnjosti.

Relevantnost rezultata ovog istraživačkog poduhvata zavređuje i jednu koncepcijsku postavku kroz koju bi se novina, često i ekskluzivnost književnoistorijskih nalaza s jedne strane, i argumentacijska struktura, s druge, mogle pokazati u svojoj metodološko-analitičkoj solidnosti, kao i implikacijama za dalji razvoj jedne široko postavljene jugoslavistike. Tako će u ovom prikazu zbornik, baziran na književnoistorijskim istraživanjima i čitanjima, a paralelno, dijalektički razvijen oko opisane teorijske ose, biti analiziran tako da prati ovu konceptualnu dinamiku.

Knjiga se otvara programskim tekstom Biljane Andonovske o Jugoslaviji kao avangardističkom/avangardnom projektu i do sada

neistraženij ulozu koju je Mlada Bosna – kroz svoj jedinstveni estetski i etički avangardizam – igrala u njenom imaginiranju i projekciji. Rad se bavi lokalnim *omaškama* u čitanju i historizovanju Mlade Bosne, ali i već rutinskom vezanošću ovdašnjih pojava za margine evropske i svetske istorije kroz neprekinuti kolonijalistički tretman. Andonovska, naprotiv, eksplicira na koji način evropska avangarda može proširiti svoj diskurzivni i konceptualni prostor uključivanjem mladobosanske avangarde u svoj kanon: na mesto Mlade Bosne kao slepe mrlje može doći Mlada Bosna kao antikolonijalna jugoslovenska avangarda sa ‘drugacijom društvenom potencijom’. Dodatni metodološki i književnoistorijski doprinos ovog članka (kao dela šireg autorkinog istraživanja avangarde) je datiranje jugoslovenske avangarde na početak same evropske avangarde i sinhronicitet autorskih figura Žaka Vašea i Gavrila Principa.

Još jedan programski tekst je članak Predraga Brebanovića o ‘lijevo angažiranoj filologiji’ Svetozara Petrovića, kroz čije se pisanje sada već redovno u tekstovima ovog autora istorizuje i teorizuje jugoslovenska kultura i literatura. Ta je literatura u Petrovićevoj *Prirodi kritike* (1972) definisana sukobom na književnoj levcici, koji je zapravo trajao koliko i sama Jugoslavija i koji se ispostavlja kao presudno mesto proizvodnje estetičkih i političkih koncepcija i debata o jugoslovenskoj književnosti. Reaktuelizujući Petrovićevu sintagmu „narodnjačke retorike“ (i njenu vezu s nacionalizmom), odnosno njegov pristup tada (i sada?) vladajućoj ‘analitičkoj kritici’ (unutrašnjem proučavanju), Brebanović markira ključna ideološka ograničenja književne proizvodnje i teorizacije i danas, nakon Jugoslavije. Takođe, kroz vrstu metateksta, podržavajući Petrovićevu nekonvencionalnu tekstualnost, ali i ističući neizbežno policentrični jugoslovenski idiom (leksičke varijante, naporedna upotreba latinice i ćirilice), Brebanović ističe važnost jugoslovenskog socijalističkog društvenog miljea za Petrovićevu koncepciju proučavanja književnosti koja je stajala na čvrstoj trodimenzionalnoj dijalektici pisac-delo-čitalac, a protiv doktrinarne kritike.

O učincima jugoslovenske nauke o književnosti, o njenim previđenim ili neiskorišćenim potencijalima u definisanju nadnacionalnog književnog polja, čime se plediralo i za ideju nadnacionalne jugoslovenske zajednice, piše u svom članku Lujo Parežanin. Podsjećajući na metodološke doprinose Zorana Konstantinovića, Predraga Palavestre, Gaje Peleša i Zorana Kravara, u okviru projekta *Komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti* (1983–1991), Parežanin pokazuje kako, za razliku od istorije književnosti kao ‘tihog intelektualnog inkubatora’ nacionalizma, ove komparativističke koncepcije književnosti pokazuju prednosti metodološke otvorenosti, plurikontekstualnost, međuovisnost i polivalentnu vrednost književnih pojava. S druge strane, povijest komparatistike sagledava se kroz

ideološku institucionalizaciju na temeljima modernizma koji je u sebi sadržavao zapravo konzervativne odlike i isključivao marksističke i materijalističke metode iz proučavanja književnosti, što se u konačnici, kako autor sugerira, može dovesti u vezu sa povlačenjem humanistike uopšte u apolitičnost i apstrakciju.

Izrazi kao što su ućutkivanje, prećutkivanje, izopštavanje, potiskivanje se u zborniku učestalo koriste da verbalizuju strategije kulturnih institucija, pa tako i zvanične nauke o književnosti, u susretu sa nepoželjnim ideološkim, odnosno kulturalnim pozicijama i pojavama. Posebna manifestacija ovakvog diskursa su, možda neočekivano, afirmacija i govor (Andonovska), a efekti ovakvih strategija su zapravo dalje iskrivljenje ili maskiranje književnoistorijskih činjenica. Tekst Tomislava Brleka posvećen Midhata Begiću, napisan kroz pregled i reviziju dosadašnjeg, zapravo kontinuiranog pisanja o ovom jugoslovenskom istoričaru književnosti, pokazuje da se njegovo delo koristi za legitimacijske potrebe postjugoslovenskih nacionalnih književnosti i sistematski se dekontekstualizuje iz jugoslovenske nauke o književnosti i njene leve, marksističke tradicije kroz koju je Begić razumevao literaturu i njeno historizovanje. Baveći se na principijelno teorijskoj razini značenjem modernizma kao otvorenog sistema/diskursa, Brlek vraća Midhata Begića u isti taj kontekst modernosti u kome se umetnost i literatura poimaju dijalektički, pa je i njihova zatvorenost konstitutivno nemoguća.

Stavljajući fokus na problem modernosti kod Tina Ujevića, Slaven Jurić će pokazati kako se tekstovi ovog autora ne moraju čitati kroz manje problematične kategorije liričnosti i autobiografičnosti, već se njegovo pisanje može analizirati kao integralni deo 'svjetskopovijesnog', protivrečnog i kompleksnog diskursa ranog modernizma (Marks, Niče, Bodler). Izoštrena povijesna svijest, vidljiva u Ujevićevom interesovanju za problem modernosti, ali i mogućnosti kolektivnih projekata (uključujući i utopiju) bila je obeležena upravo dijalektikom moderniteta i oscilirala je između Ujevićevog estetskog elitizma i političkog egalitarizma. Jurić tako zaključuje da će pesnik u različitim fazama svoje poezije i esejistike najavljujati Jugoslaviju kao 'neizbježivu Utopiju' (1912), odnosno utopijsko će, nakon faze rezignacije i skepse, doživeti potpuni sumrak.

Kontradikcija i otvorenost kao odlika modernosti, i to kroz uporedno čitanje jednog protomodernističkog i jednog modernističkog romana – *Zapisi iz podzemlja* i *Na rubu pameti* – tema su i članka Sanje Šakić. Dok je kontradikcija već istaknuta kao jedna od glavnih odlika Krležina stvaralaštva (Brlek), u tekstu se ona teoretizira kroz metatekstualnu analizu naracije u dva romana koja je ostvarena na principijelnoj protivrečnosti 'zapleta protiv zapleta', odnosno zapleta kao „suglasja nesuglasja“ (Riker). Ono što suštinski

povezuje dva romana – i što postaje jasno nakon analize Krležinog čitanja Dostojevskog – jest podvojeno ja kao junak i pripovedač, odnosno (modernistički) subjekt koji je kontradiktoran, nedovršen i nesvodiv na samog sebe.

O modernizmu i njegovom ‘zaokretu ka unutra’ koji je uticao na intimizam, fragmentarnost i subjektivizam modernističke proze, ali i o modernitetu kao o maskulinitetskoj paradigmi piše Zorana Simić analizirajući pripovetke Anđelije Lazarević. Kroz zanimljivu komparatističku analizu koja egzemplarno pokazuje upisanost ideje prevladavanja granica i komunikativnosti u modernizmu (Flaker), autorka piše o evropskom modernizmu Virdžinije Vulf i epohalnom uticaju koji je na njega izvršio Čehov, da bi došla i do paralele Čehova i Laze Lazarevića kao protomodernističkih autora. Njihovo pisanje na sličan način otvara vrata evropskom modernizmu, odnosno modernizmu Anđelije Lazarević i drugih jugoslovenskih modernistkinja, čiji se ulazak u književnost i književni kanon može teoretizovati preko žanrovskih odlika koje je definisala i istorizovala Magdalena Koh.

Još jedan prilog posvećen je ključnom avangardnom i modernističkom piscu Jugoslavije kroz čije se pisanje, kulturno-istorijske i političke koncepcije i političku i intelektualnu biografiju prelama istorija Jugoslavije i jugoslovenske književnosti. Kroz kompleksnu filozofsko-istorijsku interpretaciju romana Miroslava Krleže *Na rubu pameti* Goran Korunović se bavi piščevim artikulacijama fenomena gluposti i paralelama koje se na istu temu mogu uočiti u tekstovima Roberta Muzila. Društveno-istorijski kontekst i ideološka pregrupisavanja i debate tridesetih godina su, kako naglašava autor, trenutak u kome dvojica autora pišu o fenomenu gluposti kao o nedostatku kritičke refleksije, ali i kao etičkom pitanju, njegovoj vezi sa ideologijom i njegovim destruktivnim manifestacijama.

Period koincidira sa vrhuncem jugoslovenskog sukoba na književnoj levisi čiji je Krleža bio ključni protagonist, zastupajući, zajedno i sa Markom Ristićem na ovoj *esteticističkoj* strani sukoba, stavove o neprikosnovenosti individualnog talenta i metafizičkoj dimenziji lepote, uz svest o njenoj društvenoj i istorijskoj uslovljenosti. U tom kontekstu treba čitati nepročitanu ili zapostavljenu nadrealističku poemu *Turpituda* Marka Ristića kojoj je Jovan Bukumira posvetio članak, prateći avangardnost njene strukture, ali i njenog statusa kao (ne-konačnog, nedovršenog) teksta, odnosno „monstr-knjige“. Nastala montažnim postupkom, strukturalnim preokretanjem glavnog i parateksta, grafičko-vizuelnim *stihotvorenjem* poema *Turpituda* predstavlja paradigmatično avangardno antimimetičko neorgansko delo. Alegorijska značenja poeme otvaraju prostor za društvenu kritiku ali i afirmativno imaginiranje budućnosti kao optimalne projekcije,

zbog čega autor primećuje da to mogu biti razlozi dosadašnjih podozrivih i promašenih čitanja ovog Ristićevog teksta.

Prilog Jelene Lalatović pokazuje da je jugoslovenska omladinska štampa sedamdesetih godina polje aktualizovanja jugoslovenskog neofeminizma, i da upravo ona može biti izvor za razumevanje i proširivanje teorijskog i istorijskog okvira omladinske i devojačke kulture danas. Tako termin *feministička avangarda* u ovom tekstu ima i političko-istorijsko značenje prethodnice, relevantno za postjugoslovenski kontekst u kome jugoslovenski neofeminizam kao avangarda može da posluži kao mesto istorizacije devojačkih studija koje se konstituišu u postjugoslovenskom periodu. Uz to, članak daje vredan pregled feminističkih debata i studija drugog talasa, uporedo sa marksističko-feminističkim debatama jugoslovenskog neofeminizma.

Slična je upotreba termina *avangardni*, odnosno *modernistički* u tekstu Adrijane Vidić o književnosti NOB-a u čitankama za osnovnu školu u periodu Jugoslavije u Hrvatskoj. Pod modernističkim se misli na modernizacijske procese socijalističke Jugoslavije, u kojoj je obrazovanje bilo jedan od temelja sprovođenja te modernizacije. Dok je za vreme rata književnost NOB-a služila utemeljenju „događaja druge Jugoslavije“, nakon rata je igrala ključnu ulogu u oblikovanju zajedničkog jugoslovenskog identiteta. Kako Vidić zaključuje, iz istih razloga se ova lektira sa promenom političke i ideološke paradigme devedesetih izbacuje iz programa. U članku se daje detaljan pregled izdavačkih i obrazovnih politika i kurikuluma u Jugoslaviji i istovremeno otvara zapravo jedno novo polje za nauku o književnosti, s obzirom na to da je literatura NOB-a ograničavana potrebom za legitimacijskom svrhovitošću, zbog čega nikada nije bila na odgovarajući način teoretizovana.

Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu je zbornik tekstova koji nas vraćaju prošlosti jugoslovenskog književnog polja kao *istraživačkom prezentu* u kome otvorenost, kontradiktornost i komunikativnost modernizma, odnosno istoričnost i političnost avangarde, koincidiraju sa istorijskim i ideološkim okvirima Jugoslavije i *jugoslovenskog*. Teorijski, argumentacijski i metodološki ubedljiva tumačenja u ovoj kolektivnoj monografiji su neuporediv savremeni doprinos istoriji i teoriji jugoslovenske književnosti i kulture i otvaraju jedno novo poglavlje književne jugoslavistike.